ĐỂ CÓ NỀN KINH TẾ THỊ TRƯỜNG Ở VIỆT NAM

GS.TSKH ĐỖ ĐIỂN*

Cam kết của Việt Nam gia nhập WTO (tháng 12-2006) đã chấp nhận "bị coi là nền kinh tế phi thị trường - viết tắt theo tiếng Anh là NME trong 11 năm" (không muộn hơn ngày 31-12-2018).

Để được thừa nhận là "một nền kinh tế thị trường - ME", chúng ta sẽ phải chờ 12 năm hoặc muốn đến đích sớm hơn, chúng ta phải hình thành, phát triển nền kinh tế thị trường. Hệ thống thị trường là "phần mềm" để vận hành "phần cứng" là cơ sở vật chất của nền kinh tế. Việc tạo lập và xây dựng hệ thống thị trường được tiến hành theo hai quá trình diễn ra đồng thời: *một là,* tạo lập các loại thị trường cơ bản phù hợp với nền kinh tế thị trường hiện đại; *hai là,* hình thành và phát triển đồng bộ các yếu tố thị trường trong từng loại thị trường.

Trước hết, về việc tạo lập các loại thị trường. Theo truyền thống, người ta căn cứ vào vai trò của các thị trường trong quá trình sản xuất và lưu thông hàng hoá để phân thành thị trường các yếu tố đầu vào và thị trường các yếu tố đầu ra. Các yếu tố đầu vào phải kể từ đất đai, lao động, vốn, khoa học - công nghệ. Đầu ra nói chung là hàng hoá, dịch vụ. Tuỳ theo mục đích, nội dung nghiên cứu khác nhau, lại có thể phân chia thành thị trường hàng hoá tiêu dùng, thị trường hàng tư liệu sản xuất, thị trường bên mua, thị trường bên bán, thị trường chính thức, thị trường ngầm, thị trường địa phương, thị trường cả nước, thị trường trong nước, thị trường quốc tế, thị trường khu vực...

Về các yếu tố thị trường, các văn kiện Đại hội VIII, Đại hội IX của Đảng đều đặt vấn đề tạo lập đồng bộ các yếu tố của thị trường song rất tiếc chỉ đề cập các loại thị trường, mặt khác, lại không nói rõ các yếu tố của thị trường là những yếu tố gì. Văn kiện Đại hội X đã đặt vấn đề dưới một hình thức khác là phát triển đồng bộ các loại thị trường và tiếp tục hoàn thiện thể chế kinh tế thị trường định hướng xã hội chủ nghĩa. Đi vào giải quyết vấn đề yếu tố thị trường, nếu hiểu đơn giản, đó là vật để mà có thị trường, hình thành thị trường, ví dụ như lương thực, quần áo, thuốc men... nói chung là hàng hoá, dịch vụ, nói rộng ra là tài chính (vốn, tiền tệ, chứng khoán), bất động sản, sức lao động, khoa học - công nghệ... Với cách hiểu như vậy, các yếu tố thị trường *lại chính là các loại thị trường.* Trên diễn đàn lý luận cũng có ý kiến đồng nhất, chấp nhận như vậy: "phát triển đồng bộ... các yếu tố thị trường, tức là các thị trường bộ phận tạo thành nền kinh tế thị trường"[1].

Như vậy, có thể nói, cho đến nay, vấn đề tạo lập đồng bộ các yếu tố của thị trường chưa được làm rõ về mặt lý luận mặc dù trên thực tế, chúng ta đã và đang tạo lập các yếu tố này.

Trước hết, phải quan niệm thế nào là yếu tố thị trường mà chúng ta cần tạo lập để hình thành. Trong kinh tế thị trường, có khái niệm "bộ phận của thị trường", đó là những yếu tố của thị trường. Bởi vì, thị trường là nơi gặp gỡ giữa người sản xuất và người tiêu dùng để giải quyết 3 vấn đề: Sản

* Học viện Hành chính.

xuất cái gì? Sản xuất như thế nào? Sản xuất cho ai? Do vậy, các yếu tố của thị trường bao gồm cung, cầu, giá cả, cạnh tranh.

Cung là số lượng hàng hoá mà người sản xuất muốn và có thể, có khả năng sản xuất.

Cầu là số lượng hàng hoá mà người ta muốn mua và cần mua, có thể mua.

Giá cả là sự gặp gỡ giữa cung và cầu, là điều kiện để có cung, cầu. Mỗi hàng hoá đều có giá cả của nó và toàn bộ các thứ giá đó hình thành một hệ thống giá cả của thị trường.

Hiển nhiên, để có cung hàng hoá phải có 3 điều kiện: mong muốn sản xuất, có khả năng sản xuất và mức giá chấp nhận được. Tương tự, để có cầu hàng hoá cũng phải có 3 điều kiện, tiền đề: mong muốn mua, có khả năng và mức giá chấp nhận. Giá cả thị trường của hàng hoá là do tương quan của cung và cầu trên thị trường quyết định. Một khi cung về hàng hoá nào đó trên thị trường vừa bằng cầu của hàng hoá đó thì mức giá cả ở mức quân bình, gần sát với giá trị của nó.

Song do cung, cầu luôn biến động nên sự bằng nhau chỉ là hãn hữu.

Cạnh tranh là sự vượt lên hoặc ganh đua của người này mà kết quả sẽ làm giảm vị thế của những người tham gia còn lại. Có 3 loại cạnh tranh trên thị trường là: cạnh tranh giữa những người sản xuất hàng hoá với nhau theo cả 3 hướng: giá cả, chất lượng hàng hoá và thực hiện các dịch vụ trước, trong và sau khi bán hàng; cạnh tranh giữa những người mua với nhau để có được hàng hoá cần thiết, giá cả phải chăng; cạnh tranh giữa một bên là những người bán, một bên là những người mua.

Bốn yếu tố của thị trường có liên quan mật thiết với nhau như những bộ phận trong một guồng máy thống nhất. Tạo lập đồng bộ là hình thành đầy đủ cả 4 yếu tố đó: khuyến khích sản xuất - khuyến công, khuyến nông, kích cầu, ổn định giá cả, khuyến khích cạnh tranh, đó chính là những việc mà chính phủ, các nhà nước thường làm. Ví dụ: việc hình thành thị trường điện của nước ta hiện nay, rõ ràng không phải chỉ có một vấn đề giá cả, mà còn là nguồn cung - nhà nước sử dụng nguồn cung nào, nhu cầu nào phải đáp ứng đầy đủ nhất - sản xuất của nhà máy, quay guồng cho các chủ hộ nuôi tôm, cá, bơm nước vào ruộng, phục vụ các bệnh viện, trường học, các lễ hội vui chơi giải trí, đèn đường thắp sáng ban đêm hay đảm bảo an toàn giao thông để kẻ cắp không tháo ba-ri-e... Bên cạnh đó, cần tính đến yếu tố cạnh tranh, có nên khuyến khích phát điện của tư nhân hay không hay chỉ là phục vụ dân sinh. Việc nhà nước độc quyền bán điện không phải đã không có ý kiến...

Các loại dịch vụ khác như thông tin, văn hoá, giáo dục, khám chữa bệnh... cũng đang hình thành những yếu tố thị trường và còn đang được tranh luận tương tự như trên.

Trên đây là nói về việc ở Việt Nam phải làm, nhưng trong kinh tế thị trường không những phải làm mà còn phải biết nói - đó là hoạt động xúc tiến (promotion), để các nước công nhận có nền kinh tế thị trường. Tại cuộc Hội thảo "Các vấn đề liên ngành khi tham gia WTO" diễn ra tại Hà Nội trong hai ngày (ngày 03 và 04-7-2008) đã nổi lên một vấn đề là: "nếu không thoát khỏi cái bóng của nền kinh tế phi thị trường - NME, Việt Nam còn gặp nhiều thua thiệt khi tham gia sân chơi chung. Tất cả các thành viên WTO đều có thể kiện một hay nhiều mặt hàng của chúng ta là phá giá".

Gia nhập WTO là một thắng lợi lớn của nước ta. Song ít người quan tâm đến chuyện là tư cách thành viên WTO không giúp cho Việt Nam trong việc được công nhận là nền kinh tế thị trường. Tiến sĩ Adam McCarty thuộc Tổ chức Mekong Economic cho biết: "Do WTO không có một định nghĩa về nền kinh tế phi thị trường chính xác, làm cho WTO hoàn toàn

bất lực trong việc giải quyết các cách tiếp cận tuỳ tiện và không minh bạch của các nước khởi kiện". Mọi người còn nhớ, trước tiên, chúng ta bị kiện về bán phá giá cá tra, cá ba sa ở Mỹ, sau đó không lâu, chúng ta bị kiện về bán phá giá hàng giày, dép ở thị trường EU. Trong một vụ kiện, nước bị kiện có nền kinh tế phi thị trường thì họ có thể sử dụng giá tham chiếu của một nước thứ ba thay thế để tính toán việc bán phá giá. Trên thực tế, ngoài EU chỉ có 13-15 thành viên có quy định về kinh tế phi thị trường trong vụ kiện bán phá giá. Với những nước không có quy định, theo đại diện Cục Quản lý cạnh tranh Bộ Công thương, việc các quốc gia đó công nhận hay không công nhận Việt Nam có nền kinh tế thị trường không có nhiều ý nghĩa (?).

Cho đến nay, EU vẫn là thị trường lớn nhất của ngành sản xuất giày của Việt Nam, xếp trên cả Mỹ và Nhật Bản. Ngày 07-10-2008, mức thuế chống bán phá giá 10% mà Uỷ ban châu Âu (EC) áp dụng với sản phẩm giày mũi da của Việt Nam từ năm 2006 lẽ ra đã hết hiệu lực. Tuy vậy, bất chấp sự phản đối của 15/27 quốc gia trong Liên minh châu Âu (EU), EC vẫn quyết định tiếp tục rà soát cuối kì đối với các sản phẩm giày mũi da nhập khẩu từ Việt Nam nhằm xác định xem chúng ta có bán phá giá các mặt hàng này vào thị trường châu Âu hay không. Như thế có nghĩa là Việt Nam tiếp tục phải chịu mức thuế chống bán phá giá trong thời gian chờ đợi kết luận cuối cùng từ phía EC, dự kiến từ 12 đến 15 tháng (!).

Bài học cho doanh nghiệp Việt Nam là nếu không chứng minh được doanh nghiệp của mình hoạt động theo cơ chế thị trường, chi phí của doanh nghiệp sẽ được tính theo chi phí của một nước thứ ba được coi là có nền kinh tế thị trường. Rất tiếc là 8 doanh nghiệp Việt Nam được EC lựa chọn trong lần điều tra trước đây không chứng minh được điều đó nên họ đã chọn ngành sản xuất giày mũi da của Bra-xin làm cơ sở so sánh. Việc này đã gây không ít thiệt thòi cho ngành sản xuất giày mũi da Việt Nam.

Thực hiện để có nền kinh tế thị trường, theo ông Adam MCCarty là vấn đề chính để bảo vệ được Việt Nam, có 4 việc cần làm sau:

Một là, Bộ Công thương cần có chuyên gia về thương mại giỏi hơn và cần nhiều chuyên gia hơn nữa không chỉ trong khu vực chính phủ mà bao gồm cả khu vực tư nhân. Đáng lưu ý theo ông, là việc nâng cao nhận thức của doanh nghiệp không chỉ cập nhật thông tin tức thời mà cần quá trình liên tục, nhất quán. Ví dụ, việc các doanh nghiệp phải biết và hiểu bảng câu hỏi mà họ phải trả lời để khi sự việc xảy ra, họ đã được chuẩn bị, doanh nghiệp sẽ có 30 ngày để trả lời và nộp bảng câu hỏi. Nếu doanh nghiệp không hiểu bảng câu hỏi và không điền vào đó sẽ bị xử phạt mức cao nhất - hay như khi họ điều tra, nếu doanh nghiệp không hợp tác cũng sẽ bị áp thuế ở mức cao nhất.

Hai là, hệ thống tự vệ của Việt Nam cũng cần phải hiệu quả hơn từ quá trình quản lý khi làm việc với các đối tác chính như Mỹ.

Ba là, Việt Nam cần phải có chiến lược nghiên cứu dài hạn và vận động hành lang, đặc biệt với đối tác Mỹ.

Bốn là, Việt Nam cần xây dựng và thực hiện các biện pháp bảo hộ thương mại hợp lý đối với các hàng sản xuất trong nước phù hợp với quy định của WTO.

Theo ý kiến người viết bài này, với chức năng quản lý nhà nước, cần hỗ trợ doanh nghiệp, trước hết là thông tin. Nhà nước, cụ thể là Bộ Công thương cần công khai bảng câu hỏi nói trên để doanh nghiệp chuẩn bị cũng như phải công bố các tiêu chí về kinh tế thị trường. Cụ thể:

Các tiêu chí về kinh tế thị trường của WTO:

- Thương mại không phân biệt đối xử.
- Tự do hoá thương mại và gia nhập thị

trường.

- Đảm bảo tính minh bạch, tính tiên liệu được trong chính sách thương mại.

- Đảm bảo cạnh tranh lành mạnh, chống độc quyền, chống bóp méo, chống bán phá giá.

- Thúc đẩy phát triển và cải cách kinh tế, tạo điều kiện cho chính phủ khắc phục các dạng "thất bại" của thị trường thông qua ưu đãi thuế quan và thực hiện các dạng trợ cấp được phép.

Các tiêu chí về kinh tế thị trường của Mỹ:

- Mức độ chuyển đổi của các đồng tiền nước ngoài với đồng bản tệ.

- Mức độ thoả thuận về tiền lương giữa người lao động và nhà quản lý.

- Mức độ tự do trong hoạt động của các công ty có vốn nước ngoài.

- Mức độ sở hữu hoặc kiểm soát của chính phủ đối với các yếu tố sản xuất chủ yếu.

- Mức độ kiểm soát của chính phủ đối với phân bổ các nguồn lực và đối với các quyết định về giá cả và sản lượng của các doanh nghiệp.

- Các yếu tố có liên quan như mức độ tự do hoá thị trường và thương mại, nhà nước pháp quyền, chống tham nhũng...

Các tiêu chí của EU:

- Mức độ ảnh hưởng (thấp) của chính phủ đối với việc phân bổ các nguồn lực và các quyết định của doanh nghiệp, bất kể là trực tiếp hay gián tiếp, chẳng hạn: thông qua việc nhà nước quy định giá cả trên thị trường, áp dụng chính sách phân biệt đối xử trong thuế, thương mại hoặc tiền tệ.

- Nhà nước không được can thiệp, bóp méo hoạt động của doanh nghiệp liên quan đến quá trình tư nhân hoá, không sử dụng hệ thống thương mại phi thị trường (ví dụ: hàng đổi hàng) và không áp dụng các chế độ bao cấp.

- Ban hành và thực thi *Luật Doanh nghiệp*, bảo đảm tính minh bạch, không phân biệt đối xử tạo điều kiện phù hợp cho quản lý doanh nghiệp (áp dụng các tiêu chuẩn kế toán quốc tế, bảo vệ cổ đông, đảm bảo tính sẵn có và chính xác của thông tin doanh nghiệp).

- Ban hành và áp dụng một hệ thống luật thống nhất, hiệu quả và minh bạch đảm bảo tôn trọng quyền sở hữu tài sản và đảm bảo sự vận hành của cơ chế phá sản doanh nghiệp.

- Tồn tại một khu vực tài chính đích thực, hoạt động độc lập với nhà nước, về mặt pháp luật cũng như trên thực tế, chịu sự điều chỉnh của các quy định bảo lãnh đầy đủ, chịu sự giám sát một cách thoả đáng.

- Tự do thị trường để mở rộng cạnh tranh.

Các hệ thống tiêu chí nêu trên cho thấy, giữa các nước cũng không có sự hiểu thống nhất về nền kinh tế thị trường. Cố vấn trưởng pháp lý của Dự án USAID Star cho rằng, cách hiệu quả để Việt Nam có thể thoát khỏi kinh tế phi thị trường là đảm bảo các cam kết của WTO được thực thi liên quan đến việc tránh phân biệt đối xử giữa doanh nghiệp trong nước và nước ngoài, tiến hành cổ phần hoá càng nhanh càng tốt[2]❑

---

1. Phát triển nền kinh tế thị trường xã hội chủ nghĩa, thực hiện đại đoàn kết toàn dân, phát huy dân chủ trong đời sống kinh tế. Tạp chí Cộng sản số 6, tháng 2-2002, tr.13.

2. Tiếp tục dòng khái niệm về kinh tế phi thị trường, theo tiến sĩ Adam McCarty cảnh báo, một khái niệm hiểm ác hơn mà Việt Nam phải đối mặt trong tương lai sau khi được EC và có thể thậm chí cả Mỹ công nhận là kinh tế thị trường ME: đó là thị trường NME. Cụ thể là quy chế kinh tế phi thị trường NME có thể áp dụng cho các ngành cá biệt trong một quốc gia ME (thường là quốc gia trước đó bị xếp vào loại kinh tế phi thị trường NME).